

rao "novi socijalni niz" svojih publikacija. Odajući na taj način posebno priznanje istaknutom teologu, socijalnom etičaru i zauzetom javnom djelatniku Centar je na najprimjereniji način obilježio lik i djelo Marijana Valkovića. Jer, na veliku žalost sviju koji su ga osobno poznavali ili samo čitali, nedugo nakon izlaska iz tiska ove knjizice prof. ddr. Marijan Valković je iznenada umro. Izenadnost njegove smrti posebno je istaknuta zadivljujućom činjenicom da je i nakon svog umirovljenja neprestano radio, čitao, pretraživao po Internetu, a nadasve s osobitim zadovoljstvom podupirao mlađe kolege da nepristrano i zauzeto istražuju našu društvenu stvarnost te promiču suvremenosti tako potrebne socijalne vrednote.

Uredništvo "Revije za socijalnu politiku" zadržat će ga u posebnom sjećanju kao autora priloga u prvom broju časopisa iz 1994. godine (rad pod naslovom *Socijalni nauk Crkve i socijalna politika*) te kao nadasve vrijednog suradnika koji je u našem časopisu objavio još nekoliko tekstova te se uvijek rado odazivao pozivima da usmeno ili pismeno pridonese razjašnjava vanju teških socijalnih neuravnoteženosti našeg vremena.

Siniša Zrinščak

POVERTY AND EXCLUSION IN A GLOBAL WORLD

A. S. Bhalla i Frédéric Lapeyre

Basingstoke: Macmillan, 1999., 237 str.

Znanstvenik indijskog porijekla, A. S. Bhalla, profesor na Sveučilištu u Cambridgeu, autor je više knjiga posvećenih problemima zapošljavanja, tehnološkog razvoja, gospodarskog rasta i razvoja. Najpoznatija su mu djela: *Environment, employment and development* (1992.), *Uneven development in the third world: a study of China and India* (1992.), *Globalization, Growth & Marginalization* (1998.), a zajedno s Frédéricom Lapeyrom priredio je knjigu *Poverty and exclusion in a global world* (*Siromaštvo i isključenost u globalnom svijetu*)

koju je 1999. godine tiskao Macmillan, Basingstoke. Namjera je autora da ne razmatraju socijalnu isključenost kao izdvojenu pojavu, već je nastoje odrediti u sadašnjem procesu globalizacije, promjena na tržištu rada, krizi socijalne države, te sve većem značaju individualizma.

Često se postavlja pitanje u kojoj je mjeri socijalna isključenost problem razvijenih zemalja, ili je to u današnje vrijeme problem svojstven cijelome svijetu. Znače li siromaštvo i nejednakost neminovno i socijalnu isključenost, ili se može biti isključen čak i u uvjetima prividnoga materijalnog blagostanja? Koje su odrednice socijalne isključenosti u visokorazvijenim društvima te u zemljama u razvoju? Kako se treba odnositi prema isključenosti u političkim odlukama i mjerama socijalne politike? Znači li nedostatak političkih, građanskih i/ili socijalnih prava, odnosno nemogućnost ostvarenja tih prava, pogoršanje osjećaja socijalne isključenosti?

Dok su marginalizacija i siromaštvo dugo vremena mučili zemlje u razvoju, razvijeni se svijet tek nedavno, tijekom 80-ih i pogotovo 90-ih, podsjetio na neugodna iskustva iz prošlosti. U bogatim se zemljama činilo da je ostvarena gotovo puna zaposlenost, a mjere socijalne države uvelike su olakšavale život čak i onim osobama koje su bile slabijega materijalnog stanja. Porasla nezaposlenost, pogotovo dugotrajna nemogućnost nalaženja posla, kao i sve veći broj osoba koje rade na slabo plaćenim i nesigurnim poslovima, uvelike su utjecali na veću socijalnu isključenost u razvijenim zemljama.

Ova se knjiga sastoji iz šest cjelina.

U Predgovoru autori objašnjavaju važnost raspodjele i društvenih odnosa u tumačenju isključenosti. Te dvije odrednice uvelike sadrže ekonomske, socijalne, političke, kulturne i druge aspekte razmatrane pojave. Pritom razvijaju analitički okvir koji nije toliko usmjeren na socijalnu isključenost kao konačan učinak ekonomske i socijalne lišenosti, već pozornost posvećuju dinamičnom procesu što stvara takvo stanje i tjera pojedince u ranjivost i materijalnu nesigurnost, te konačno u socijalnu isključenost. Uspješno razmatranje socijalne isključenosti i podrazumijeva dobro poznavanje stanja u društvu, s obzirom na nezaposlenost, siromaštvo i nejednakost. Porast ovih pojava *plodno je tlo* za porast socijalne isključenosti,

iako postoje slučajevi, istina rijetki, da i u takvim uvjetima nije zabilježeno veće raskidanje društvenih spona.

U prvom poglavlju definira se pojam socijalne isključenosti, daje kritički osvrt na dosadašnje radove i definicije o tom pojmu, te navode ekonomske, socijalne i političke dimenzije isključenosti. Ujedno, posebno se razmatra uloga države u prevladavanju isključenosti, te se zaključuje kako je to globalna pojava koja, istina, ima različita obilježja u razvijenim i nerazvijenim državama. Obično se javljanje isključenosti definira prema tri obrasca: *solidarnosti* (po kojemu ona nastaje zbog kidanja socijalnih spona između pojedinca i društva, što je duboko ukorijenjeno u Francuskoj); *specijalizaciji* (prema kojoj je ona uzrokovana i obilježena različitim iskrivljenjima, diskriminacijom, neuspjesima tržišta, što je sve ponajviše usvojeno u liberalnoj misli koja dominira u SAD-u); *monopolu* (prema kojemu se isključenost objašnjava postojanjem privilegiranih skupina – *insidera* – koji nadziru i monopolski upotrebljavaju raspoloživa sredstva za vlastitu korist; taj je obrazac ponajviše prihvaćen u zapadnoeuropskoj socijalnoj teoriji).

Koncept socijalne isključenosti vjerojatno je iz dva razloga *složeniji* pojam od samog značenja pojma “siromaštvo”. Prvo, on se usmjerava na multidimenzionalno obilježje isključenosti, te tako pruža uvid u djelovanje kumulativnih uzročnika isključenosti. Drugo, taj koncept omogućava razmatranje isključenosti kao posljedice dinamičnih uzročnih čimbenika. Tako u statičkom razmatranju postoje *siromaštvo* i, iz njega nastala, *lišenost*, dok se u dinamičnom pristupu razmatra *osiromašivanje* i njemu posljedična *socijalna isključenost*.

Obično se zapošljavanje definira s obzirom na dohodak, ostvarenu proizvodnju i socijalno priznanje (što ga zaposlena osoba ostvaruje zbog svoje uključenosti u društvenokorisnu aktivnost). Ekonomska razmatranja obično obuhvaćaju prva dva značenja, dok je socijalno priznanje uglavnom zastavljeno. Nemogućnost zapošljavanja gotovo je sigurna odrednica socijalne dimenzije isključenosti, jer se pojedincu ne priznaje njegova stvaralačka sposobnost i doprinos društvu. Nepridonosjenje društvenoj dobiti obično dovodi i do političke isključenosti, jer “isključeni nemaju politički valjanoga predstavnika svojih posebnih interesa, što bi ih učinilo društveno snažnima i utjecajnima” (str.

26.). Ograničavanjem i/ili onemogućavanjem sudjelovanja, socijalno isključeni postaju trajno nadglasana skupina pri donošenju političkih odluka.

Društvene spona slabe i lome se i za one koji nisu siromašni, a narušena solidarnost i sigurnost pogotovo su prijetnja siromašnima i osobama bez utjecaja u društvu. U suvremeno doba pod znakom su pitanja sigurnost zapošljavanja i obiteljska povezanost, pa onda ne treba čuditi relativno lako upadanje u siromaštvo i višeznačne oblike socijalne isključenosti. Ta se pojava događa u svim društvima, iako je uzrokovana različitim čimbenicima i pojavljuje se u različitim oblicima. Ipak, u uvjetima globalizacije svjetskoga gospodarstva te promjena na tržištu rada usmjerenih na povećanje fleksibilnosti i slabljenje socijalne države, može se očekivati određeno približavanje ili ujednačavanje obilježja i uzroka socijalne isključenosti u različitim zemljama. To zahtijeva razvoj i usvajanje zajedničke istraživačke metodologije u izučavanju isključenosti, što Bhalla i Lapeyre ostvaruju u drugom poglavlju.

Drugo je poglavlje posvećeno izgradnji analitičkoga, konceptualnoga i operativnog okvira za proučavanje povezanosti raspodjele i socijalne isključenosti u razvijenim zemljama te onima u razvoju. Razmatraju se tri dimenzije, u dva glavna područja: značenje *raspodjele* u ekonomskom, te pitanje *povezanosti* u socijalnom i političkom aspektu. Dok je ekonomsko razmatranje ponajviše usmjereno na nedostatak materijalnih sredstava, socijalno je izučavanje važno za utvrđivanje nepostojanja ili nedovoljnosti obiteljskih i prijateljskih spona, te slabljenja povezanosti pojedinca i njegove neposredne zajednice, kao i državnih službi i institucija.

U odnosu obitelji, zajednice i države mogu se razlikovati tri najvažnija koncepta: zajedničko vjerovanje i vrijednosti, neposredni i višeslojni odnosi među članovima, te recipročnost u obliku suradnje i podjele temeljene na prihvaćenju društvenoj blagonaklonosti i altruizmu. Zajedničke vrijednosti i vjerovanja, te povezanost među članovima snažniji su u manjoj zajednici nego u većoj, jer su u brojnoj, stalno promjenljivoj skupini, manje mogućnosti neposrednog i uzvratnog odnosa među pojedincima. Uz postojanje materijalnog i ljudskog kapitala, sve veće značenje u gospodarskom

razvoju dobiva i socijalni kapital koji obuhvaća društvene odnose i koheziju, što se očituju kroz (ne)uključenost građana u različite oblike suradnje i zajedništva (sportske klubove, politička zainteresiranost i sudjelovanje u izborima, odlasku na vjerske skupove i slično). U uvjetima velike materijalne nejednakosti i socijalne isključenosti, nedostaju društvena suradnja i kohezija, te rastu transakcijski troškovi, što sve vodi suboptimalnoj alokaciji resursa. Velika izdvajanja za službe sigurnosti, javni red i mir, najvjerojatnije će se ostvariti na uštrb akumulacije kapitala i ulaganja u razvojne gospodarske grane, a što povratno otežava gospodarski rast i mogućnosti zapošljavanja, čime se pojačava i isključenost.

Odgovarajuća razina dohotka je neophodan, ali ne i dovoljan uvjet za siguran pristup mogućnostima obrazovanja, zdravstvenoj njezi i ostalih temeljnih ljudskih potreba. Stoga i osobe relativno materijalno sigurne mogu biti ugrožene od socijalne isključenosti. Zato je u razmatranju socijalne isključenosti bolje služiti se socijalnim pokazateljima (očekivanim trajanjem života, stopom mortaliteta djece, stopom pismenosti odraslih osoba, podacima u pogledu kalorične vrijednosti i raznolikosti prehrane, podacima o nezaposlenosti i sl.) a oni su mnogo reprezentativniji od samih ekonomskih pokazatelja o razini dohotka i potrošnje. Iz socijalnih pokazatelja može se steći uvid o dostupnosti javnih dobara i usluga (obrazovanja, zdravstvene zaštite), o stanju na tržištu rada (pogotovo mogućnosti zaposlenja na sigurnim i dobro plaćenim poslovima), kao i socijalnom sudjelovanju (što se može, na primjer, mjeriti kroz brojnost i aktivnost udruženja za uključivanje marginalnih skupina u normalne društvene tokove). Metodološka je poteškoća što su ekonomski pokazatelji uglavnom univerzalni, a socijalni i politički (poput pokazatelja političkih sloboda, vladavine zakona, osobne sigurnosti i slično) u velikoj su mjeri podložni različitom shvaćanju i tumačenju, a ovisе i o kulturološkim posebnostima promatrane zajednice. Bez obzira na ta ograničenja, ukoliko u nekom društvu raste dohodak po glavi pojedinca, a istodobno se pojačavaju siromaštvo, nezaposlenost i nejednakost, teško se može govoriti o uspjesima u razvoju.

Dugotrajna nezaposlenost te nesigurni i slabo plaćeni poslovi kao najvažnije odrednice socijalne isključenosti, predmet su razmatra-

nja u trećem dijelu knjige. Nakon neuspješnog traženja posla, dugotrajno nezaposlene osobe stvarno gube mogućnost zapošljavanja, jer djelomično zaboravljaju ono što su naučili tijekom obrazovanja, njihova znanja i sposobnosti zastarijevaju, a narušava im se i samopovjerenje i vjera u budućnost. U takvim uvjetima mladi se mogu početi baviti kriminalnim aktivnostima, a starije osobe prestaju tražiti posao i naizgled izlaze s tržišta rada. Dok su u zapadnoeuropskim zemljama donedavno naknade za vrijeme nezaposlenosti bile prilično izdašne, u SAD-u su bile relativno vrlo niske i nisu obuhvaćale značajan dio radne snage. Stoga je u SAD-u bila relativno malo zastupljena dugotrajna nezaposlenost, ali je značajan dio radne snage radio za mali dohodak i latentno bio ugrožen siromaštvom.

Nepostojanje ili nerazvijena sigurnosna mreža za vrijeme nezaposlenosti prisiljava mnoge nezaposlene da prihvate zapošljavanje na nesigurnim i slabo plaćenim poslovima u službenom i, pogotovo, neslužbenom gospodarstvu. Tako nastaje dualizam u kojemu postoje *pristupačni*, ali nesigurni i slabo plaćeni poslovi, i *nepristupačni* ali dobro plaćeni poslovi, u kojih je i mala opasnost od otpuštanja. Istraživanja su pokazala da su mnoge odrednice bitne u određivanju nesigurnih i slabo plaćenih poslova kao i u njihovim učincima, ali postoje jasni dokazi da takav rad ponajviše nastaje zbog nepostojanja odgovarajuće mreže podrške i sudjelovanja u društvu, te vodi k materijalnom siromaštvu, lošem bračnoj životu i nezadovoljstvu u braku, tako da se njime često samo pogoršavaju već postojeći problemi.

Posljedice rada na nesigurnim i slabo plaćenim poslovima nisu podjednake u svim zemljama, osim što je svugdje uočen jak negativan utjecaj na bračni život. U Francuskoj i Danskoj zabilježeno je izrazito slabljenje porodičnih veza, Nizozemskoj Francuskoj, Danskoj i Velikoj Britaniji povlačenje u izoliranost i slabo sudjelovanje u društvenim zbivanjima, dok su u Britaniji i Francuskoj ispitanici iskazali i slabljenje prijateljskih odnosa.

Naravno, uzroci "osuđenosti" na zapošljavanje na takvim poslovima mogu biti pod neposrednim utjecajem pojedinca (njegova niska obrazovna razina, neodgovarajuća znanja i stručnost, slaba prostorna pokretljivost i slično), ali lako mogu biti (u velikoj mjeri i jesu) strukturnog obilježja na koje pojedinac ne mo-

že utjecati (smanjivanje broja zaposlenih na neodređeno vrijeme i sve veće zapošljavanje na poslovima s kraćim radnim vremenom od uobičajenog (*part time*) ili na određeno vrijeme). U Nizozemskoj se udjel zaposlenih na *part-time* poslovima u ukupnom broju svih zaposlenih udvostručio: sa 16% u 1979. godina porastao je na 33% u 1990. Slična kretanja bilježe i ostale razvijene zemlje. Dio zaposlenih na takvim poslovima sami su dobrovoljno izabrali takvo zaposlenje (ponajviše je riječ o ženama koje brinu o malodobnoj djeci ili o onemogućalim članovima obitelji), ali je često riječ i o jedinom načinu ulaska u svijet rada. U razvijenim zemljama približno 20% do 30% osoba tako radi, jer ne mogu naći posao s punim radnim vremenom, a taj je postotak čak mnogo veći u Francuskoj, Grčkoj i Španjolskoj, u kojima bi oko dvije trećine ispitanika sa skraćenim radnim vremenom željelo raditi puno radno vrijeme.

U razmatranju socijalne isključenosti u zemljama u razvoju autori pozornost posvećuju radu u neslužbenom gospodarstvu, za koji se procjenjuje da obuhvaća oko 40% ukupno zaposlenih izvan poljoprivrede u Južnoj Americi, oko 55% u Aziji i 70% u Africi. Peru opet ima vrlo visok udjel ekonomski aktivnih osoba (60%) koje rade u neslužbenom gospodarstvu, a ostvaruju oko 40% ukupnog BDP-a zemlje. Taj dio gospodarstva vrlo je raznolik s obzirom na uvjete rada i dohodak, pa baš nije posve jasno u kojoj su mjeri poslovi u neslužbenom gospodarstvu pristojni i dobro plaćeni, a koliko je to izrabljivanje radnika koji nemaju druge mogućnosti. Sigurno je dio takvih poslova pristojno plaćen, ali je ipak riječ o nesigurnom i lošije plaćenom radu koji lako vodi u siromaštvo i socijalnu isključenost. Zaposleni u neslužbenom gospodarstvu činili su u Brazilu četvrtinu najvišeg kvintila (20% najbolje plaćenih) i tri četvrtine najdonjeg kvintila (20% najlošije plaćenih). I druge južnoameričke zemlje slijede sličan obrazac, a Gvatemala je bila krajnje negativan primjer gdje je 96% najlošije plaćene petine radne snage radilo u neslužbenom gospodarstvu. Među zaposlenima u neslužbenom gospodarstvu očito postoji velika vjerojatnost da je rad loše plaćen, a da manji broj osoba koje dobro zarađuju rade još i u službenom gospodarstvu. Iako ne postoji "zlatno pravilo" koje bi vrijedilo u svim zemljama u razvoju, istraživanja pokazuju da siromaštvo u njima ne

uvjetuje ili ne znači manju socijalnu isključenost nego u razvijenim zemljama, vjerojatno zato što su jače porodične i rodbinske veze, a i veći je stupanj spontane solidarnosti u svakodnevnom životu, možda i zato što ne postoje organizirane mjere državne pomoći. (Zanimljivo je navesti da je sličan obrazac mogućeg izbjegavanja socijalne isključenosti u uvjetima nastanka siromaštva utvrđen i u visokorazvijenoj Italiji, što bi se u najvećoj mjeri moglo pripisati tamošnjem velikom značenju i očuvanju porodične solidarnosti i međusobne brige.) Može se zaključiti da je u zemljama u razvoju naglasak na *ekonomskoj komponenti* (problemi siromaštva i raspodjele), dok je u razvijenim zemljama težište na *socijalnoj dimenziji* koja dovodi do socijalne isključenosti.

Kako je razrađen analitički i operativni okvir koristan jedino ako se može primijeniti, u četvrtom se poglavlju knjige provjerava njegova valjanost na primjeru razvijenih zemalja (Velike Britanije, SAD i Francuske) te onih u tranziciji (Poljska i Mađarska). Poznato je da je u razvijenim zemljama bitno promijenjen odnos moći između poslodavaca i radničkih udruženja, te da je sve veće značenje netipičnog rada, a potiče se i prostorna pokretljivost zaposlenih, što sve pridonosi slabljenju porodične i socijalne kohezije. Nadalje, negdje od početka 80-ih u društvenom je razvoju (pod utjecajem konzervativne teorije i makroekonomske politike) sve veći naglasak na ekonomskim obilježjima, a manji se značaj pridaje socijalnim odrednicama rada i života, tako da su siromaštvo i nejednakost porasli. Siromaštvo se više ne može smatrati rezidualnim obilježjem suvremenog društva, ili kao naslijeđe prošlosti koje nestaje gospodarskim razvojem. U razvijenim zemljama nastaje nova skupina građana (*underclass* – podklasa ili niža klasa u SAD-u i u Britaniji, te *socijalno isključeni* u drugim zemljama EU). Iako obrasci života i navika siromašnih i socijalno isključenih nije jednak na obje strane Atlantika (u SAD-u siromašni većinom žive u središtima velikih gradova, a u Europi uglavnom u siromašnim predgrađima), mnogo je toga sličnoga u četvrtima u kojima oni žive: u tim je dijelovima gradova mnogo viša razina uličnog nasilja i maloljetničke delinkvencije, gotovo ne postoje službe koje pružaju javne usluge, uz istodobno velik broj osoba koje te usluge trebaju, a prevladava i osjećaj potpune besperspektivnosti i zarobljenosti u siromaštvo.

Ozbilnost situacije u prosincu 1997. godine potakla je u Britaniji osnivanje Odjela za socijalnu isključenost (*Social Exclusion Unit*). Taj odjel neposredno izvještava premijera o stanju i mogućim mjerama za poboljšanje toga problema. Rijetki su primjeri trajne i sustavne organizirane borbe protiv socijalne isključenosti, a jedan od rijetkih je i francuski *Commissariat Général au Plan* koji u posljednjih desetak godina provodi istraživanja i mjere ne samo za smanjivanje socijalne isključenosti već i za njezinu prevenciju. Prema prihvaćenoj metodologiji, postoje tri stupnja socijalne diskvalifikacije: prvi i najblaži stupanj odnosi se na osobe koje rade na nesigurnim i lošije plaćenim poslovima, tako da su zabilježile pad životnog standarda i osjećaju se u socijalno nepovoljnom položaju, ali ipak nisu isključene iz društva; drugi stupanj čine korisnici raznovrsnih oblika socijalne pomoći, koji su obično isključeni s tržišta rada, a vezu s društvom ostvaruju preko socijalnih radnika; treći, potpuni stupanj socijalne diskvalifikacije, obuhvaća beskućnike, alkoholičare i slične osobe koje su u potpunosti ekonomski i socijalno isključene.

U Francuskoj se od 1988. godine provodi Program minimalnog dohotka za uključivanje u društvo (*Revenu Minimum d'Insertion Programme* – RMI), po kojemu korisnici primaju određene oblike pomoći, ali se naglasak stavlja na pojačanu odgovornost zajednice za brigu oko pojedinca, ali i na poticanje veće odgovornosti pojedinca za vlastito blagostanje. Korisnik mora biti aktivan pri uključivanju u društvo, i to ponajviše kroz zapošljavanje ili sudjelovanje u organiziranim, obrazovnim programima. Broj uključenih osoba u RMI porastao je sa 670 tisuća u 1992. godini na 990 tisuća sredinom 1996. godine. Rezultati su svakako ohrabrujući, jer je u prvih godinu dana približno trećina korisnika ostvarila ekonomsku i socijalnu integraciju, a oni koji ostaju u programu ne osjećaju se zaboravljenima i napuštenima od društva.

U drugom dijelu ovog poglavlja razmatra se stanje ekonomske i socijalne isključenosti u tranzicijskim zemljama, s naglaskom na zbivanjima u Poljskoj i Mađarskoj. Nakon velikog pada BDP-a i industrijske proizvodnje početkom 90-ih, stanje se znatno poboljšalo u obje zemlje, čak se nešto smanjila i nezaposlenost, ali se povećala dugotrajna nezaposlenost. Najveći dio svih nezaposlenih, kao i onih koji dugo

čekaju na zaposlenje, u Poljskoj čine žene, dok su u Mađarskoj nezaposlenošću i dugotrajnim traženjem zaposlenja najviše izloženi nestručni radnici. Pritom su vrlo velike regionalne razlike u stopama nezaposlenosti, uzrokovane zatvaranjem velikih socijalističkih poduzeća ili zaostajanjem u gospodarskom razvoju. U obje promatrane zemlje, uslijed raspada staroga političkog sustava (koji je jamčio punu zaposlenost, državni nadzor nad cijenama i dotiranje proizvodnje najvažnijih proizvoda, slobodan i besplatan pristup zdravstvenoj zaštiti i obrazovanju, relativno izdašan sustav porodijskih, bolesničkih i mirovinskih naknada, s razvijenom mrežom ustanova predškolskog odgoja i drugo), uz nepostojanje novoga sustava prilagođenoga tržišnom gospodarstvu, te uz nezaposlenost, siromaštvo i socijalnu isključenost, svim tim negativnim promjenama pogođeni su građani koji su u prošlosti pristojno zarađivali. Stoga ne treba čuditi da je u mnogim tranzicijskim zemljama nestalo optimizma te popustilo oduševljenje za društvene i političke promjene, a ljudi istodobno žele tržišne i političke slobode, ali i jamstvo i sudjelovanje države u socijalnim pitanjima.

U petom poglavlju autori primjenjuju usvojeni analitički okvir na nekoliko zemalja u razvoju, posebno na Brazil. Obično se urbano siromaštvo u Južnoj Americi veže uz masovna doseljavanja u velike gradove, te bitne promjene u strukturi proizvodnje. Za razliku od Europe, u kojoj su *novosiromašni* postali socijalno isključeni, doseljenici iz sela u velike gradove *nikada* nisu bili integrirani u urbani kapitalistički sustav, pa ih se i ne može smatrati isključenima. Nadalje, u zemljama u razvoju, pogotovo u Južnoj Americi, siromašni u gradu često čine najveći dio gradskog stanovništva, što inače nije slučaj u razvijenim zemljama. U Latinskoj Americi siromašne osobe stvaraju mreže međusobnog ispomaganja, a najčešće su temeljene na rodbinskim i susjedskim odnosima. Obiteljska struktura, obrasci stanovanja, navike i običaji u radu, čak i aktivnosti u slobodnom vremenu, uvelike su oblikovani i posvećeni međusobnom pomaganju rođaka i susjeda.

Nakon dugog razdoblja nepostojanja političkih sloboda, mnoge zemlje u razvoju odbacile su autoritarne i vojne vlasti, ali nisu u potpunosti prihvatile demokratske političke tekovine. Stoga se u političkoj svakodnevnici moraju

činiti mnogi ustupci različitim interesnim skupinama, a (po mišljenjima više teoretičara) nije došlo i do promjene temeljne strukture moći i dominacije. Modernizacija društva trebala bi se ostvariti kroz preoblikovanje postojećih socijalnih i političkih ustanova te davanje većeg značaja zajednici u procesu političkog odlučivanja, što bi opet moglo povratno značiti ograničavanje osobnih sloboda.

Poput mnogih latinskoameričkih zemalja, nakon razdoblja ubrzanoga gospodarskog i političkog razvoja Brazil od 80-ih bilježi vrlo loše gospodarske rezultate: usporen je gospodarski rast, neznatna su strana ulaganja, povećao se unutrašnji i vanjski dug, BDP po glavi stanovnika gotovo se nije povećavao, a još su naglašeniji već postojeći problemi siromaštva i nejednakosti. Brazil je poznat po vrlo visokoj dohodovnoj nejednakosti, a još je i pojačana u posljednjih 40 godina. Tako je visoki Gini-koefficijent još i porastao sa 0,50 u 1960. godini na preko 0,60 u 90-ima, dok je na primjer u SAD-u, Francuskoj i Nizozemskoj iznosio oko 0,30. U raspodjeli dohotka sve je manji udjel siromašnih, uz istodobno znatno povećanje udjela najbogatije petine ukupnog stanovništva Brazila. Može se ocijeniti da su siromašni bili natprosječno pogođeni mjerama monetarne i fiskalne stabilizacije kojima se nastojala suzbijati galopirajuća inflacija. Usprkos pogoršanju ekonomskih pokazatelja, socijalni su pokazatelji osjetno povoljniji. Tako se u razdoblju od 1960. do 1993. godine smanjila smrtnost dojenčadi (sa 116 na 57 novorođenih), produžilo se očekivano trajanje života (sa 52 na 67 godina), povećala se stopa pismenosti odraslih osoba, bolja je opskrbljenost stambenih objekata kućanskim aparatima, tekućom vodom i sanitarijama, a povećao se i udjel rashoda za obrazovanje i zdravstvo. No to ne znači da su riješeni i mnogi veliki socijalni problemi, prije svega natprosječna pogodnost siromaštvom obitelji kojima je starješina žena te onih u kojima izvan kuće rade maloljetna djeca. Prema nekim ocjenama Brazil se ubraja u zemlje s djelomičnom političkom slobodom i s manjom razinom političkih i građanskih sloboda od Argentine, Bolivije, Urugvaja i Čilea. On ima raširenu korupciju, nezadovoljavajuća je i razina samostalnosti sudstva, nedovoljan je broj sudaca, tako da je ovdje vrlo slabo opće povjerenje u sudstvo i zakonitost. Slaba vladavina zakona očituje se i u sve većem neslužbenom gospodarstvu, radu "na crno" i

bez plaćanja poreza i doprinosa. Brazil je vrlo dobar primjer kako je siromaštvo najneposredniji uzročnik socijalne isključenosti, pa stoga, osim usmjerenosti na uključivanje stanovništva, treba poduzimati i mjere za ublažavanje bijede i njezino dugoročno suzbijanje. (Vrlo zanimljiv članak *The slow road to reform* o sadašnjem stanju u Južnoj Americi – gospodarskom i političkom stanju, te odrednicama siromaštva – objavio je "The Economist", December 2nd 2000.)

U posljednjem, šestom poglavlju raspravlja se o posljedicama procesa globalizacije na marginalizaciju i isključenost na razini pojedinih država. Dok se pred desetak godina uopće nije govorilo o globalizaciji, danas je taj pojam postao vrlo omiljen i u znanstvenim raspravama i u sredstvima masovnog priopćavanja, ali se malo razmatra njegov stvarni utjecaj na pitanja siromaštva i socijalne isključenosti. Dok u pojedinim društvima globalizacija može pozitivno utjecati na ublažavanje siromaštva, drugdje može polučiti suprotne učinke te pojačati marginalizaciju i isključenost. Iako su začeci globalizacije nastali davno prije Prvoga svjetskog rata (a što je naglo prekinula politika protekcionizma između dva rata), sadašnja je etapa globalizacije velika, kvalitativna promjena, te se ne može smatrati nastavkom prijašnjih zbivanja. Ona ne znači samo poraslu međunacionalnu gospodarsku ovisnost već je i kulturološki bitno drugačije određena. Iako su se pojedine zemlje vrlo uspješno uključile u svjetsko gospodarstvo, većina zemalja u razvoju, pogotovo onih najsiromašnijih, sve više tehnološki zaostaje tako da se povećava jaz bogatstva između razvijenih i onih u razvoju. Mnoge od tih zemalja bilježe vrlo nisku razinu neposrednih stranih ulaganja, smanjuje se njihov udjel u svjetskoj trgovini, a uz zadržavanje ili čak i pad BDP-a u tim su zemljama sve izraženije siromaštvo i socijalna isključenost. Istodobno, u mnogim razvijenim državama nekvalificirane i nestručne osobe sve teže nalaze zaposlenje, a ako i rade, onda je to na nesigurnim i slabo plaćenim poslovima, tako da su te osobe lako podložne siromaštvu i socijalnoj isključenosti.

Možemo zaključiti kako između siromaštva i socijalne isključenosti u razvijenim i nerazvijenim zemljama postoje bitne razlike. Dok su u razvijenim zemljama tome najviše izložene dugotrajno nezaposlene osobe, stanovnici siromašnih zemalja ne mogu sebi dopustiti

“luksuz” dugotrajnog čekanja za zaposlenje koje bi im odgovaralo. U uvjetima nepostojanja naknada za vrijeme nezaposlenosti, oni moraju prihvatiti bilo kakav posao u službenom i pogotovo neslužbenom gospodarstvu da bi prehranili svoje porodice. Istina, u većini nerazvijenih zemalja postoji neslužbena mreža rođaka i prijatelja koja pomaže ugroženima, ali svakim danom i tu dolazi do promjena i slabljenja povezanosti.

U mnogim tranzicijskim zemljama socijalni su problemi bili u sjeni ekonomskih i institucionalnih promjena. Neke od tih zemalja već ubiru plodove svojih reformi. Međutim, većina tranzicijskih zemalja prolazi kroz teškoće koje zahtijevaju ozbiljno razmatranje socijalnih pitanja te iznalaženje i provedbu odgovarajućih mjera za njihovo ublažavanje. Iako otvaranje gospodarstva, liberalizacija i deregularizacija nisu jednostavni procesi, još je teže ostvariti *održivi, dugotrajni razvoj*. Daljnje zanemarivanje socijalnih pitanja lako može dovesti do potpunog kidanja socijalnog tkiva, do daljnje porasti bezakonja i nasilja, ugrožavanja socijalnog kapitala, te postati prijetnja cjelokupnom gospodarskom razvoju. U društvima s velikim nejednakostima i socijalnom isključenosti lako nastaju i jačaju ekstremistički pokreti, a prijedlozi za rješenje društvenih teškoća, pa čak i umjereni birači, lako podlegnu slatkorječivim, populističkim političarima koji sve nedoumice rješavaju jednostavnim (nedemokratskim) rješenjima.

Siromaštvo i nejednakost bez sumnje su značajni društveni problemi, pogotovo ako ih prati pojačana socijalna isključenost. Iako je gospodarski razvoj bitan uvjet za suzbijanje siromaštva i isključenosti, on nije dovoljno i sigurno jamstvo za ublažavanje tih pojava. Socijalni transferi mogu pomoći u materijalnom položaju osoba kojima prijeti neimaština, ali uz to treba sustavno i trajno poticati socijalizaciju svih članova društva.

Ova knjiga, kao sveobuhvatan pregled novijih teorija i mogućih mjera u domeni siromaštva i isključenosti, svakako može biti vrijedan doprinos u saniranju tih problema i u nas.

Predrag Bejaković

REVUE INTERNATIONALE DE SECURITE SOCIALE

Godina 2000. (Vol. 54)

Ovaj časopis Međunarodne organizacije za socijalnu sigurnost (AISS), koji izlazi već 53 godine, prošle je godine promijenio svoj vanjski izgled, ali ne i temeljnu usmjerenost.

U prvom broju u 2000. godini nastavljena je velika debata o mirovinskim sustavima i njihovim reformama. Nepotpisani uvodnik nosi naslov *Pitanje mirovinskih reformi*. Autor podsjeća na uzroke i povijest mirovinskih reformi, stavljajući u središte pažnje zamjenu režima definiranih davanja režimom definiranih doprinosa. Kao što je poznato, prva radikalna mirovinska reforma izvršena je u Čileu 1981. godine. Ovdje je javni režim definiranih davanja u potpunosti zamijenjen obveznim režimom definiranih doprinosa, potpuno kapitaliziranih, s individualnim računima, upravljanih od privatnih fondova. Odatle se taj model mirovinske reforme, uz veliku potporu Svjetske banke, proširio svijetom. Međutim, kao jedan od glavnih problema takve mirovinske reforme, pojavilo se financiranje tranzicijskih troškova za prijelazne generacije. Debata o mirovinskoj reformi kasnije se proširila i na socijalne i druge aspekte. U prvi je plan istaknuto pet osnovnih ciljeva što ih je reformom trebalo ostvariti: socijalna prihvatljivost, financijska održivost, politička izvedivost, kompatibilnost s gospodarskim realnostima i situacijom na tržištu rada, usklađenost upravljanja i administracije sustava. Općenito se može reći da je većina zemalja pružila razuman otpor institucionalnim i komercijalnim pritiscima u pravcu radikalnih reformi, te prihvatila mirovinski sustav na tri stupa, kojima je pridodana socijalna zaštita financirana porezima. Jedno od temeljnih pitanja bilo je koju proporciju mirovina povjeriti prvom (PAYG), a koju drugom stupu (kapitalizirani fond). Prvi stup izložen je političkim, a drugi investicijskim rizicima. Autor zaključuje da se danas sve manje pažnje poklanja ekonomskom aspektu reforme, a sve više nastojanju da mirovinski sustavi generiraju dovoljno visoke mirovine koje će zadovoljiti potrebe korisnika.

U drugim člancima susrećemo koncepte raznih međunarodnih aktera u mirovinskim reformama. Robert Holzmann u svom prilogu